

Донцова О. Г.,

Донбаський державний педагогічний університет Горлівський інститут іноземних мов, м. Горлівка

УКРАЇНСЬКІ УНІВЕРБАЛІЗАЦІЙНІ КОМПЗИТНІ АТРИБУТИВИ: ОНОМАСІОЛОГІЧНІ КЛАСИ

Визначені основи для ономазіологічної класифікації універбалізаційних композитів. Дан опис базових ономазіологічних класів композитних атрибутів в українській мові. Для кожного класу встановлені базові ономазіологічні структури одиниць, що розглядаються.

Ключові слова: ономазіологічна класифікація, універбалізаційні композити, атрибутів, ономазіологічна структура.

Определены основания для ономазиологической классификации универбализационных композитов. Дано описание базовых ономазиологических классов композитных атрибутивов в украинском языке. Для каждого класса установлены базовые ономазиологические структуры рассматриваемых единиц.

Ключевые слова: Ономазиологическая классификация, универбализационный композит, атрибутів, ономазиологическая структура.

The grounds for onomasiological classification of univerbalizational composites were determined. The description of basic onomasiological classes of composite attributives was given. The basic onomasiological structures of concerned units for each class were established.

Key words: onomasiological classification, univerbalizational composites, attribute, onomasiological structure.

Метою запропонованої статті є встановлення базових ономазіологічних класів та ономазіологічних моделей у межах зазначених класів для універбалізаційних композитних атрибутів в українській мові.

Поняття “універбалізаційний композит” введено до наукового обігу В.І. Теркуловим. За думкою вченого, до цього типу складних слів належать складні слова, “які виникли як вербальні еквіваленти словосполучень і які, внаслідок цього, функціонально й семантично їм тотожні, наприклад, *газодобу́ча* (= *добу́ча газа*), *синегла́зый* (= *с синими глазами*), *велостадион* (= *велосипедный стадион*) тощо” [4, с. 5]. Таким чином, універбалізаційні композитні атрибутиви – це прикметники або діеприкметники, які є абсолютними еквівалентами словосполучень, у яких атрибутивна функція вихідного словосполучення реалізується при універбалізації в композиті-прикметнику, наприклад, (*силою*) *в десять балів* / *десятибальний*. При цьому у текстах вони можуть абсолютно взаємозамінюватися, що підтверджує їхній дублетний статус у межах однієї номінативної одиниці, наприклад: – *Мабуть, вітер перемінвся, – сказав Скворешня, збираючись знімати вертушку, – і дме тепер з силою в десять балів просто в спину льодяній горі* і далі в тому ж тексті *За даними висоти й довжини хвиль у відкритому морі можна зробити висновок, що шторм десятибальний, іде з веста* (<http://www.ulera.net/view/16672/46>);

Питання полягає у визначенні ономазіологічної типології універбалізаційних атрибутівних композитів. Першим рівнем такої типології є розподіл досліджуваних одиниць за ономазіологічними класами. Як писала О.С. Кубрякова, “когнітивно зорієнтоване дослідження дериваційних процесів дозволяє уточнити не тільки специфіку “картування” світу в окремо взятій мові, але й – при належному узагальненні таких даних у типологічному плані – сприяти виведенню певних загальних положень про розуміння людиною головних буттєвих категорій, особливостей світобудови, закономірностей устрою світу як у фізичному аспекті людського буття, так і в його соціальній організації й у всій властивій людині системі його цінностей і моральних, морально-етичних оцінок” [3, с. 336-337]. О.В. Блюміна, творчо інтерпретуючи зазначене висловлювання, виводить поняття “ономазіологічний клас”, в якому “об’єднання номінативних одиниць здійснюється <...> у напрямку від референта через існуючі в мові моделі вербалізації до організованої лексико-семантичної й лексико-граматичної структури” [1, с. 2]. Таким чином, ономазіологічний клас – це “об’єднання одноструктурних одиниць, що мають подібне значення, зумовлене подібністю позначених ними референтів” [1, с. 4].

Для композитних атрибутів нами визначені наступні ономазіологічні класи: клас статусної ознаки, клас параметральної характеристики та клас якісної ознаки.

У межах кожного з ономазіологічних класів композити класифікуються за ономазіологічними моделями. Поняття ономазіологічної структури було введено до наукового обігу М. Докулілом, який трактував її як відбиття процесу формування нової номінації [6]. Вона складається з “ономазіологічного базису – поняття, що кладеться в основу позначення, і ономазіологічної ознаки – поняття, що так чи інакше уточнює основний зміст позначуваного, обмежуючи його або конкретизуючи чи модифікуючи основу назви” [2, с. 265]. В.І. Теркулов запропонував виділяти ономазіологічну структуру і для універбалізаційних композитів, у яких “базисну функцію виконує головне слово базового словосполучення, а ознакову – залежне” [5, с. 228].

Саме такий підхід є основою виділення нами наступних ономазіологічних моделей у межах виділених нами ономазіологічних класів.

Ономазіологічний клас “Статусна ознака”. Ономазіологічний клас в цьому випадку актуалізує ономазіологічний базис “статус”, що реалізується в бахуврїхї в приїменниково-атрибутивній позиції або власне в атрибутивній позиції. Нами відзначаються наступні різновиди даних ономазіологічних класів.

Підклас з ономазіологічним базисом “кількісний статус”. Відзначається модель “частина + кількість”, наприклад, *з вісьма кутами* / *восьмикутний*: *Восьмикутну зірку здавна зображували у вишивці, різьбі, на писанках тощо – А подушечка з вісьма кутами може слугувати для зберігання голок, а також бути гар-*

ною прикрасою для вашої ялинки (<http://rukotvory.com.ua/info/biskornyu-abo-ihrashka-na-yalynku-vlasnoruch/>); **Із двома крилами / двокрилий**: Але ось з'являється спочатку тихий і якийсь по-домашньому умиротворений звук давнього примітивного аероплана, потім з'являється над цим безмежним степом і над столом сам аероплан – **двокрилий, повільний, слабосильний** (<http://kinokolo.ua/articles/414/>) – Одна за одною з'являються кілька модифікацій біпланів, літаків з **двома крилами**, розташованими одне над одним на певній відстані, – С-1, С-2 тощо (<http://100v.com.ua/uk/Igor-Sikorskiy-person>);

Підклас з ономасіологічним базисом “якісний статус”. Відзначаються наступні ономасіологічні моделі.

“частина + якість”, наприклад, **із широким фюзеляжем / широкофюзеляжний**: На відміну від літаків **із широким фюзеляжем**, куди багаж закладають у контейнерах, літаки меншого розміру на місцевих маршрутах завантажують валізи безпосередньо до трюму (<http://www.radiosvoboda.org/content/article/885495.html>) – Є напрямки – захист у метро, захист транспортних мереж, захист **широкофюзеляжних** літаків (маються на увазі цивільні лайнери), як безпечити польоти пасажирів на цих лайнерах, виявлення та ліквідація саморобних вибухових пристроїв тощо (<http://glavred.info/archive/2007/07/16/172304-3.html>);

“колір + частина”, наприклад, **з білими боками / білобокий**: Стрекоутуха **білобока** Звуть усі її ... (Сорока) – А вчора нам сорока дорогу перейшла і з **білими боками** нам зиму принесла (<http://www.ladoshki.com/44318-books-книга-Русуля-на-українській-мові-.htm>); **з білого каменю / білокамінний**: До воріт палацу веде кам'яний міст XVI од., прикрашений фігурами геральдичних звірів з **білого каменю** (pidruchniki.ws) 12810419/turizm/velika_britaniya) – З другого поверху ще одні **білокамінні** гвинтові кручені сходинки, фрагменти яких виявлені під час недавніх археологічних робіт, вели на перший ярус (<http://zakarpattya.com.ua/regiony/uzhgorodskii-raion-1/runi-zamku-tampl456454r456v>);

“колір + еталон”, наприклад, **білий, як цукор / цукрово-білий**: Колір піску вулканічних островів не буває **цукрово-білим**, до нього домішується чорний, червоний, або зеленкуватий, як на пляжі Папаколеа (<http://lifepravda.com.ua/Подорожі>2011/11/29/90364>) – На пляжі Кемп Коув Біч у австралійському Сідней все гаразд – вода зелена і прозора, пісок **білий, як цукор**, а температура трохи вище 30 градусів (day.kiev.ua/286515)

“джерело + якість”: **із грубої вовни / грубововняний**, наприклад, Вовна мериноса однорідна і складається з дуже тонких (13,5 – 24 мкм) і м'яких пухових волокон (для порівняння – у **грубововняних** порід овець товщина волокон складає 24-35 мкм) (<http://igrashky.io.ua/s111250>) – Ми лежали на перинах із боржавського сіна, прикриті ліжниками **із грубої вовни**, і дивились у буковий вогонь (<http://www.chasipodii.net/article/7645/>).

Ономасіологічний клас “Параметральна характеристика”. Ономасіологічний клас в цьому випадку представляє ономасіологічний базис “параметр”, що також реалізується в бахуврїхї в приїменниково-атрибутивній позиції або власне в атрибутивній позиції. Нами відзначаються наступні різновиди цього ономасіологічного класу:

– “міра + кількість”; ознака “міра” реалізує просторові, часові, вагові тощо характеристики, наприклад, **на шість днів / шестиденний**: Одноденний **скї-пас** для дорослого у високий сезон коштує 20 євро (**на шість днів** – близько 100 євро), для дитини – 16 євро (**шестиденний** – 79 євро) (http://www.mandry.info/?var=2&lang=1&d_id=61&id=279); **низького зросту / низькорослий**: Люди **низького зросту** в суспільстві сприймаються, як менш компетентні, ніж високі, як у дитинстві, так і в дорослому віці – Більшість **низькорослих** дітей – це здорові діти, що ростуть із нормальною швидкістю, обумовленою спадковими особливостями, переданими від батьків (<http://serafim-secrets.blogspot.com/2008/12/16.html>);

– “статус + еталон”: ономасіологічна модель указує на статус предмета або явища стосовно іншого предмета або явища, наприклад, **різного калібру / різнокалібровий**: Близько двох з половиною тисяч боєприпасів **різного калібру** виявили на Тернопільщині в лісі поблизу села Застіночне Тербовлянського району впродовж останніх чотирьох місяців цього року – Сапери дістали з-під землі 71 вибухонебезпечний предмет – 66 німецьких протипіхотних гранат, два **різнокаліброві** снаряди та три підричники (<http://www.mns.gov.ua/news/15441.html>); **в одному томі / однотомиий**: (І не обов'язково **в одному томі**: книга з 1400 сторінок чудово може розділитися і на два, і на три томи – отже, це **однотомие** чудо з'явилося працею однієї людини – Леонїда Володимировича Ушкала, професора Харківського університету (<http://viku.com.ua/?s=viewnews&id=410106>);

– “ступінь + інтенсивність”; ознака “ступінь” вербалізується в одиницях шкали інтенсивності – **бал, ступінь, розряд** тощо, наприклад, **у п'ять балів / п'ятибальний**: Землетрус **у п'ять балів** було зафіксовано на півдні Таджикистану поблизу кордону з Афганістаном вранці у понеділок, повідомила сейсмостанція – У Таджикистані зафіксовано **п'ятибальний** землетрус (<http://ua.glavred.info/archive/2008/07/21/214659-4.html>); **Третього сорту / третьосортний**: У тому числі в лютому на 19,4% вирости поставки дешевого пива “**третього сорту**” – Відвантаження **третьосортного** пива в Японії зростає 36 місяців підряд (project.ukrinform.ua/news/27894/);

– “інтенсивність + сутність”, наприклад, **з жорстоким серцем / жорстокосердий**: Про кожного з них безпомилково можна сказати, що вони люди з **жорстоким серцем** – Можна любити слухати Боже Слово, шанобливо схвалюючи істину, що проповідується, і разом з тим ставати безнадійно **жорстокосердим!** (<http://gs.lviv.ua/zhorstoki-sertsya-v-domi-bozhomu>); **зі слабкими нервами / слабонервний**: Люди **зі слабкими нервами** у нас не працюють (<http://h.ua/story/163856/>) – Організатори банджі-джампінгу на водоспаді Вікторія, компанія Safari Par, характеризує свій атракціон як “111 метрів чистого адреналіну” та “один з найбільш мальовничих стрибків у світі “не для **слабонервних**”” (<http://tsn.ua/tsikavinki/turistka-vpala-v-richku-z-krokodilami-pislya-obrivu-111-metrovogo-bandzhi.html>).

Ономасіологічний клас “Якісна ознака”. Ономасіологічний клас в цьому випадку реалізує свій ономасіологічний базис через головний член-атрибут вихідного словосполучення. Нами відзначаються наступні різновиди цього ономасіологічного класу.

Підклас з ономасіологічним базисом “дія”. Відзначаються наступні ономасіологічні моделі:

– “дія + суб’єкт”, наприклад, **Охолоджуваний водою / водоохолоджуваний**: Для досягнення ще більшої економії енергії можна використовувати водоохолоджуваний конденсатор, інтегрований в систему теплового насоса (<http://www.dantherm.kiev.ua/ua/danx2.html>) – Сталь з кошика заливають у проміжне пристрій, а з нього в охолоджуваний водою кристалізатор (http://crk-knteu.kiev.ua/60614-Tehnologicheskie_osnovy_mashinostroeniya.html).

Підклас з ономасіологічним базисом “стан”. Відзначаються наступні ономасіологічні моделі:

– “стан стосовно об’єкта”, наприклад, **Стійкий до вогню / вогнестійкий**: Маючи гарні структурні, тепло- і звукоізоляційні якості, будучи стійкими до вогню, вологи, землетрусів та шкідників, такі споруди можуть стояти багато років, забезпечуючи повітропроникність, відсутність шкідливого впливу на здоров’я людини – Вони можуть складатись з будь-яких вогнестійких матеріалів та бути висотою близько 4-6 м з гарною ізоляцією для уникнення втрат тепла (http://agribusiness.kiev.ua/img/zstored/files/AgPP31_ukr.pdf);

– “гібридний стан”, наприклад, **Сліпий, глухий і німий / сліпоглухонімий**: *Зі сліпим, глухим і німим* Кучмою нема про що говорити, вважає Мороз (pravda.com.ua/Новини/2002/10/22/2991210) – Але схоже, що чиновники в нашій державі або сліпоглухонімі, або геть позбавлені совісті (<http://www.silskivisti.kiev.ua/18694/Poshta.php?n=10550>);

– “напрямок + стан”: **взаємно корисний / взаємокорисний**, наприклад: *Різномісність цілей і значна кількість напрямків, передбачених цією програмою, дозволили значно розширити співробітництво флотів, вивести його на рівень планового, системного взаємно корисного діалогу – В умовах подальшої глобалізації важливим напрямом діяльності держав є здійснення всебічного взаємокорисного співробітництва* (http://warhistory.ukrlife.org/2_08_7.html);

– “стан + якість”: **народжений мертвим / мертвонароджений**, наприклад: *У рядках 5, 6 указуються дані про кількість народжених мертвими, а саме: у рядок 5 включаються дані про кількість мертвонароджених, смерть яких настала до початку пологової діяльності (антенатально)* (<http://mozdocs.kiev.ua/view.php?id=6268>).

Запропонована нами система ономасіологічних класів та ономасіологічних структур діє лише на рівні універбалізаційних композитних атрибутів. Завданням наступних досліджень є встановлення системи ономасіологічних класів та ономасіологічних структур для інших типів композитів – дериваційних та аналогічних.

Література:

1. Блюміна О. В. Субстантивні композити зі значенням процесуальності в російській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 / Дніпропетровський нац. ун-т ім. О. Гончара.–Дніпропетровськ, 2011. – 20 с.
2. Кубрякова Е. С. Теория номинации и словообразование // Языковая номинация: виды наименований. – М. : Наука, 1977. – С. 222-304.
3. Кубрякова Е. С. Язык и знание : на пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения: роль языка в познании мира: Монография. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
4. Теркулов В. І. Композити російської мови в ономасіологічному аспекті: Автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.02 / НАН України; Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. – Київ, 2008. – 40 с.
5. Теркулов В. И. Композиты русского языка в ономасиологическом аспекте: Дис... доктора филол. наук : 10.02.02 / НАН України; Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. – Горловка, 2008. – 472 с.
6. Dokulil M. Tvoreni slov v ceštine. I. Teorie odvozováni slov / M. Dokulil. – Praha : CAV, 1962. – 263 s.